

BİBLİYOGRAFYA

E. AKURGAL, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*. XI + 350 s., 265 res., 28 fig., 12 renkli levha, bir kapak haritası. 4°. Walter de Gruyter u. Co. Berlin 1961.

Anadolu'nun İlkçağ sanatı, taşıdığı bütün öneme rağmen, daha henüz toplu olarak ele alınmış değildir. Vakiya Fransız arkeologlarından G. Perrot ve arkeolog mimarlarından Ch. Chipiez müştereken hazırlamış oldukları İlkçağ sanatı tarihinin (*Histoire de l'Art dans l'Antiquité*, 10 cilt) 4. cildinin (1887) bazı fasıllarını ve 5. cildinin (1890) tamamını Anadolu'ya tahsis etmişlerdi. Fakat o zamandanberi bir hayli kazı ve araştırma yapıldığı ve yeni birçok malzeme elde edildiği halde bir sentez meydana getirmek, böylece Anadolu sanatının antik çağın sanat ve kültüründe işgal ettiği yeri tesbit etmek için ciddi hiçbir teşebbüs yapılmamıştı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde arkeoloji kürsüsünün başında bulunan Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal Yakınoğu ve arkayık Yunan sanatları alanındaki geniş bilgisine ve idare etmiş olduğu Eski-İzmir (Bayraklı), Sinope (Sinop), Phokaia (Foça), Kyme (Değirmendere), Kyzikos (Belkıs), Daskylion (Ergili) ve Pitane (Çandarlı) kazılarında elde ettiği ve malzemeye sonuçlara dayanarak Doğu Yunan sanatının Yunan kültür dünyası içinde aldığı yeri, fakat aynı zamanda orijinalliyini ve yaratıcı kudretini açığa vurmak için Perrot-Chipiez'den 70 sene sonra Anadolu sanatını M. ö. 1200 ile 300 yılları arasında ele alan büyük eserini vücade getirmiştir. Müellif bu eserinde en çok arkayık devir üzerinde durmakla beraber, yalnız batı ve güney-batıda merkezlenen Aiolia-İonia değil, fakat bunlarla münasebetlerde bulunmuş olan Phrygia, Lydia ve Karia sanatlarını da ele almış, hattâ Urartu ve geç Hitit sanatlarını da inceleme çerçevesi dışında bırakmamağa çalışmıştır. Bu suretle meydana gelmiş olan büyük sentezin kısımlarını birer birer gözden geçirelim:

Ege göçü (Troia'nın tahribi ve Hitit devletinin yıkılışı) (s. 1-4) — Bu fasılada müellif "Ege göçleri" nin Ege, Anadolu ve Yakınoğu dünyası için taşıdığı önem üzerinde durmakta, bu kavimler kaynaşması ve hareketinde Trak'lar, bunlarla akraba diğer birtakım kavimler ve M. ö. 16. yüzyıldan beri Anadolu'nun batı ve güney-batı kıyılarına yerleşmiş ve belki de Hitit metinlerinde geçen Ahhiyava krallığını kurmuş olan Yunanlı'ların (Ahhay'lar yahut Aka'lar) büyük rolü olduğuna işaret etmektedir. E. A. a göre VI. Troia şehri büyük bir ihtimalle Yunanlı'larla yakın akraba Trak'lar tarafından kurulmuştur ve bu şehrin ulaşmış olduğu yüksek kültür seviyesi Mykenai kültürünün etkileri olmaksızın tasavvur edilemez. Müellife göre Aka'ların tahrip ettikleri "Priamos şehri", bazan ileri sürüldüğü gibi, VII a şehri olmayıp VI. şehirdir. VI. şehir ilkönce M. ö. 1275 senesine doğru şiddetli bir deprem geçirmiş, ondan sonra da 1240 yılına doğru Aka'ların eline geçerek tahrip edilmiştir. VII a tabakası ancak bir kuşak devam etmiştir; VII b de ise Mykenai etkilerinin önemli rol oynamaması Aka istilâsının daha önce vukubulduğuna

işaret etmektedir. Vakıa VII a ile VII b tabakaları arasında bir kesilme vardır ve asıl büyük kültür değişikliği VII b de "Buckelkeramik" lerin ortaya çıkması ile kendini göstermektedir ki bu keramikleri o devirde Avrupa'dan Anadolu'ya geçen Trak'lara ve bunlarla akraba kavimlere (meselâ Muşki'ler, Phryg'ler) izafe etmek gerekir. Ancak M. ö. 9.-8. yüzyıllarda kuzey-batı ve batı Anadolu'yu tehdid eden İon'ların yayılması yüzünden bu Trak kavimlerinden bazıları Orta Anadolu'ya göçmek zorunda kalmışlar ve Kızılırmak kavsi içinde Phryg devletini kiral Midas'ın idaresinde kurmuşlardır ki bu devletin Asurlu'larla yaptığı harbler hakkında 9. ve 8. yüzyıl Asur yıllıkları bilgi vermektedirler. Yalnız E. A. ın Trak kavimleri gruna soktuğu ve hattâ Phryg'lerle aynı kavim olarak kabul ettiği Muşki'ler meselesi bana pek o kadar basit görünmüyor. Çünkü bazı bilginler bunları yerli bir Anadolu kavmi olarak kabul etmektedirler (meselâ K. Bittel, *Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens*, 2. tabı, s. 75).

Karanlık devir (s. 5-7) — M. ö. 1200 yılı göçleri Anadolu için o kadar yıkıcı olmuştur ki 1200 ile 750 yılları arasındaki devir, yapılan çeşitli tabaka kazılarına rağmen, halen karanlıklar içindedir. 2. binyıl kaynaklarında adları geçen Lykialı'lar ve Kariyalı'lar, arkeolojik eserleri bakımından, bizler için ancak 700 yılına doğru bir kavram olmağa başlamaktadırlar. Trak'lar hakkında ise yalnız Troia VII b 2 tabakasinda bulunmuş olan eserler bazı ipuçları vermektedir. Phryg'lerin kültür eserleri de keza 750 yılına doğru ortaya çıkmağa başlamaktadır. Lydialı'ların eskiliği hakkında esaslı bir fikrimiz yoktur. Homeros bu bölgenin sakinleri olarak sadece Maion'ları bilmektedir. Binaenaleyh Anadolu'da 1200 ile 750 yılları arasındaki kültür kalıntıları hiçbir iz bırakmadan ortadan kalkmıştır. E. A. ın 1955 de yayınlanmış olan "*Phrygische Kunst*" adlı kitabında ortaya atılmış olan bu orijinal tez bugüne kadar çeşitli yerlerde, meselâ Hitit'lerin başkenti Hattuşa-Boğazköy'de yapılan tabaka araştırmaları sonuçlarına uymamaktadır; çünkü orada Phryg kültür tabakaları Hitit kültürünün sonuna işaret eden kalın kül tabakalarının üzerinde yer almakta, müellifin bir Phryg kavmi olarak kabullendiği Muşki'ler Tiglatpileser zamanında (M. ö. 1112-1074) Asur hudutlarında görünmektedir. Fakat E. A. buna rağmen Phryg sanatının 8. yüzyıldan daha eski olmadığı ve Orta Anadolu Hitit sanatı ile ilgili bulunmadığı noktası üzerinde ısrar etmekte, hattâ Orta Anadolu'da 1200 ile 750 yılları arasında yalnız Phryg'lerin değil, fakat başka hiçbir kavmin kültür eserlerine rastlanmadığını söylemektedir. Bu devirde bu bölgelerde şehirler ortadan kalkmıştı; Anadolu'nun eski halkı güney-doğuya göç etmiş ve oralarda birtakım merkezlerde (meselâ Cerablus, Malatya, Maraş, Zincirli) Hitit kültürünü devam ettirmiştir. Orta Anadolu'da ise sadece göçebe kavimlerin yaşamış olduğu kabul olunabilir. Bu tez ne dereceye kadar doğrudur, bu hususta zannederim önümüzdeki Eylül ayında Paris'te toplanacak olan VIII. Uluslararası Klâsik Arkeoloji Kongresinde daha kesin bir sonuca varmak mümkün olacaktır. Bahusus ki kongrenin "Anadolu seksiyonu" başlıca tartışma konusu olarak Phryg problemini kabul etmiştir.

Anadolu'da erken Yunan devri (M. ö. 1050-700) (s. 8-20) — Aiolia ve İonia adını taşıyan Anadolu'nun batı bölgelerindeki kültür ve sanat hakkında bilgi veren bu fasıl, E. A. ın İngiliz arkeologları (bilhassa J. Cook) ile müştereken yaptığı Bayraklı (Eski-İzmir) kazılarında elde edilen sonuçlara dayandığından, özel bir önem taşımaktadır. Çünkü bu çok enteresan kazılar J. Cook'un *Journal of Hellenic Studies*

1949-1952 de çıkan kısa raporları ve E. Akurgal'ın *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde* (1950) yayımlanan bir makalesi hariç, son zamanlara kadar neşrolunmamıştı. İngilizler kendi hisselerine düşen kısımları etraflı bir surette "Annuals of the British School at Athens, 1958/59, s. 1 v. dd." bilim dünyasına sunmuş olmakla beraber. E. A. bu hususta henüz bir faaliyet göstermemiştir.

Bir zamanlar İzmir körfezinde bir yarımada olduğu anlaşılan Bayraklı höyüğünde oturma yerleri katlar halinde araştırılmış, bu suretle erken Yunan kültür kalıntılarını emin bir surette incelemek, sınıflandırmak ve tarihlemek mümkün olmuştur. En eski kültür katlarında proto-geometrik keramiklere bol miktarda rastlanması İzmir'de Yunan kolonisinin bugüne kadar zannedildiğinden daha eski olduğunu ve M. ö. 11. yüzyıla dayandığını ispat etmiştir. Müellife göre Eusebios tarafından komşu Myrina şehrinin kuruluş tarihi olarak bildirilen 1046 yılı İzmir için de mutaberdır; çünkü her iki şehir birbirine çok yakındır ve her ikisi de Yunanlı olmayan bir ad taşımaktadır. Demek ki Yunanlı'lardan önce mevcut olan bu şehirlere az sayıda giren Yunanlı'lar, 11. yüzyıldan itibaren buralarını daha geniş ölçüde iskân etmişler, yani bu iki şehri bir koloni haline getirmişlerdir. Proto-geometrik kat ile onun altındaki daha eski katlar arasındaki bariz farklar da (en çok keramiklerde) bu olaya işaret etseler gerektir.

Proto-geometrik katta keramiklerden başka oval bir kerpiç ev bulunmuştur ki M. ö. 900 senelerine tarihlenen bu ev halen bilinen en eski Yunan evidir. Plâni, inşa tarzı ve çatısı hakkında fig. 1 bir fikir vermektedir. — 9. yüzyıla tarihlenen erken geometrik katta bazı evler vardır ki bunlar tek, fakat geniş ve bir mekândan meydana gelmekte ve oldukça düzenli dörtgen bir plâna sahip bulunmaktadır. Bu evlerin bir yangın sonunda harap olduğuna dair bazı deliller elde edilmiştir. Enteresan olan husus bu iskân yerinin, alt kısımları taştan bir surla çevrilmiş olmasıdır ki M. ö. 9. yüzyıla tarihlenen bu sur, müellifin işaret ettiği gibi, halen bilinen en eski Yunan surudur. Müellife göre bu kasaba bir askerî istilâ sonunda yanmış ve harap olmuştur. Bu olay belki Herodot'un (I, 150) anlattığı bir olay, yani Kolophonlu'ların İzmir'e karşı yaptığı bir taarruzla ilgilidir.

Bu tahripten sonra, 8. yüzyıl ortalarına doğru, eski evlerin bir kısmı tâmir edilerek tekrar iskân edilmiştir. Bir kısmı ise tamamile ortadan kaldırılmış ve onların enkazı üzerinde yeni evler yapılmıştır. İki tali tabakaya ayrılan bu geometrik katta (770-670) dikdörtgen evlerin yanında oval ve apsid'li (mihraplı) evler de vardır; bunlardan bazıları oldukça büyük olmakla beraber, tek odalıdır. Bu evlerin yanında kısmen toprağa gömülü yuvarlak yapılar da bulunmuştur ki bunları Odyssea'da "tholos" adını taşıyan zahire ambarları olarak kabul edebiliriz. Bu katın ikinci devresinde çok sayıda bulunmuş olan keramikler Rodos, Kyklad'lar ve Sisam'da bulunmuş doğu Yunan keramikleri ile beraber gitmekte, bu devirde İzmir'in keramik alanında bir varlık göstermeğe başladığını açığa vurmaktadır. Müellif zengin keramik malzemesi arasında yedi telli bir rübap tasvirini kapsayan bir vazo parçası üzerinde durmakta, bu rübabın Yunanistan'daki tasvirler ile büyük bir yakınlık gösterdiğini kabullenerek yedi telli rübabın, Lydia etkilerine rağmen, bir Yunan icadı olduğu fikrinde bulunmaktadır.

Anadolu'nun kültür ve sanat bakımından en önemli devirlerinden biri olan Homeros devri dünyası hakkında 670 yılına doğru sona eren Eski İzmir'in geometrik katı esaslı bilgi veren biricik Anadolu harabesidir; çünkü Miletos'ta olsun, Epe-

sos'ta olsun bu devir katları su altında olduklarından bize açık bir fikir verebilecek durumda değildirler. Yalnız Sisam adasında Alman kazılarında bulunan yapılar ve tapınak kalıntıları (Hekatompedon I ve II) bir istisna teşkil ederler.

Eski İzmir, M. ö. 8. yüzyılda Yunanistan kültürünün etkisi altında bulunmakla beraber, edebiyat alanında büyük bir varlık göstermiş ve yiğitlik destanlarını ortaya koymuştur. Homeros adında bir şaire izafe olunan İlias 8. yüzyılın son yarısında, Aka ve doğu destanlarının etkisi altında, vücut bulmuştur. Müellifin Homeros devrindeki kültürel ve sosyal hayat hakkında yazdığı satırlar (s. 17 v. dd.) ciddi dikkat çekicidir. Bu kısımda şehirlerin nerelerde kurulduğu, bunların nasıl bir gelişme geçirdiği, şehirlerde aristokrasi ve feodal hayatın ne suretle teşekkül ettiği toplu, fakat canlı bir surette anlatılmakta ve arkeolojik belgelerin tarih için ne kadar önemli olabileceği hakkında güzel bir fikir vermektedir. E. A. bundan başka başlangıçta Anadolu kıyılarının düzenli bir şekilde kuzeyde Aiol'ler, güneyde ise İon'lar tarafından iskân edilmiş olduğu noktası üzerinde durmakta, ilk zamanlar kabilelerin bu bölgelerde karışık olarak oturduğunu, ancak sonraları bunların Aiol ve İon olmak üzere iki gruba ayrıldığını, kültür hayatının ise zamanla güneye kaydığını, yani daha elverişli coğrafi mevkie sahip İonia'da merkezlendiğini açığa vurmaktadır.

Anadolu'da doğu sanat merkezleri (s. 21-22) — Yunanlı'lar 8. yüzyıl ortalarında kıyılarda kurdukları koloniler sayesinde Akdeniz ticaretini ellerine geçirince doğu dünyası ile temasa geçmişler ve bu dünyanın feyizli etkilerinde kalmakta gecikmemişlerdir. Bu etkiler müellife göre iki Anadolu kavmi, yani Urartulu'lar ve Geç Hitit'ler yoluyla Yunanlı'lara ulaşmıştır. Yunanlı'lar Kuzey Suriye'nin doğuya açılan bir kapısı olan El Mina'ya ayak basmak suretile doğu sanat eserleri ile temasa gelmişler ve bunları geniş ölçüde ülkelerine sokmuşlar, kara ticaretini ise Gec Hitit'ler ve Urartulu'lara bırakmışlardır. Bu durum Asur'un üstünlüğü tekrar elde ettiği 8. yüzyıl sonlarına kadar sürmüştür, fakat o esnada birçok doğu sanat elemanları Yunan sanatına nüfuz ederek "şarkkâri" üslûp dediğimiz sanat üslûbunun meydana gelmesinde âmil olmuştur. Müellif Hitit ve geç Hitit sanatına dair çeşitli eserler yayınlamış olduğundan (*Späthethitische Bildkunst*, 1949. *Die Kunst der Hethiter*, 1961) bu kitabında ayrıca geç Hitit sanatı üzerinde durmamakta, fakat Urartu sanatını etraflı bir surette ele almaktadır.

Urartu sanatı (s. 23-69) — "*Anatolia*" dergisinde neşrettiği bir etüd ile (*Anatolia* IV, 1959, s. 77 v. dd.) Urartu sanatında da ihtisası olduğunu göstermiş olan E. A. M. ö. 900 ile 600 yılları arasında yaşamış olan Urartu krallığı hakkında genel bilgiler vermekte, Van kayalığı ve Toprakkale'de yapılan kazı ve araştırmaları kısaca zikretmektedir. Yalnız hemen şunu söyleyelim ki heybetli Van sitadeli ve içindeki tesislerin hiç olmazsa birkaç güzel fotoğraf ve plânlarını görmek isterdik. Halbuki Van'a ait sadece çivi yazılı bir kitabe dercolumakla yetinilmiştir. Bundan başka bu fasılda Tahsin Özgüç'ün Erzincan yöresinde Altuntepe'de, Afif Erzen ve arkadaşlarının Van yakınında Toprakkale ve Çavuştepe'de yaptıkları kazıları nazarı itibare almak mümkün olamadığından bu fasıl, hiç olmazsa ilk kısımlarında ve bilhassa mimarlık alanında, eskimiş ve noksan bir manzara göstermektedir.

Müellif, en çok Ruslar'ın Erivan yöresinde Karmir-Blur'da yaptıkları kazılarda bulunmuş olan kabartmalı iki miğfere dayanarak M.ö. 8. yüzyılda Urartu sanatının

kuvvetli bir Asur etkisi altında kaldığını söylemekte, fakat bu etkilere rağmen bu devirde orijinal bir Urartu üslubu bulunduğunu da ifade etmektedir ki bu üslup Sami çehrelerinden ayrılan bir çehreye sahip basık ve tıknaz insan figürlerinde, fakat bunlardan daha fazla aslan ve boğa figürlerinde kendini göstermektedir. E. A. haklı olarak hayvan heykelciklerinde Urartu sanatçılarının Asurlu'lardan daha çok başarı sağladıklarını yazmakta, bu hayvanların, Asur'dakilerin aksine olarak, aksiyon halinde gösterilmemesine karşılık bunların hatlarının ustaca çizilmiş ve vücut oranlarının iyi hesaplanmış olduğu noktası üzerinde durmakta, aslanların yelelerinde, alt dudaklarında ve ayaklarındaki halka halinde stilize edilmiş eğri hatlardan dolayı bu üslubu "halka üslubu" (Ringelstil) olarak vasıflandırmaktadır.

7. yüzyıl Urartu üslubu ise, 8. yüzyıl üslubuna nazaran, daha zenginleşmiş ve gelişmiştir. Bu devrede "halka üslubu" yaşamakta devam etmekte, fakat bunun yanında kabarık satırlar ve şekillere karşı bir eğilim de kendini göstermektedir ki bu noktalara en çok aslan kabartmalarının bıyıklarında yahut pençelerinde rastlamak mümkün oluyor. Bu özelliğe dayanarak müellif bu üslubu "Buckelstil" olarak adlandırmaktadır.

Urartu sanatı için karakteristik olan plâstik süslü tunç kazanlar müellifi bilhassa ilgilendirmektedir (s. 35 v. dd.). İnsan şeklindeki kazan apliklerinde E. A. Toprakkale'de bulunan bazı parçaların özelliklerini tesbit ederek (yumurta şeklinde baş, dışarıya taşkın iri gözler, eğri burun, balık kılıcı şeklinde çizgilerle gösterilen saçlar) Gordion'da bulunan kazan apliklerini, hattâ Etruria'da Praeneste ve Vetulonia'da meydana çıkan protom'ları Urartu eseri olarak kabullenmektedir. Bununla beraber Etruria, Olympia ve Gordion'da bulunan bazı sakallı erkek aplikler Hitit-Aram sanatının kuvvetli etkisi altındadır. Keza Yunanistan ve Etruria'da (meselâ Praeneste'deki Barberini mazarı kazanı) bulunmuş olan aslan ve grifon şeklindeki aplikler de, kazanların ayaklarındaki süsler gibi, Hitit-Aram sanat çevresine girmektedir; bununla beraber bunların Urartu devletinin güney bölgelerinde yaşayan sanatçılar tarafından yapılmış olması muhtemeldir. Geç Hitit sanatını çok iyi bilen E. A. ın yaptığı üslup tahlilleri ve mukayeseleri bu tezi kuvvetlendirmekte ise de Urartu bölgesinde bu şekilde protom'ların daha henüz bulunmamış olması bu hususta dikkatli davranılması gerektiğine işaret etmektedir.

Phrygia sanatı (s. 70-121) — 1955 yılında "*Phrygische Kunst*" adlı değerli bir eser yayınlamış olan E. A. bu fasılda kendisini tam ihtisas sahasında hissetmekte ve son senelerde Gordion'daki Amerikan kazılarında elde edilen sonuçlardan faydalanmak suretile her bakımdan ilgi çekici bir etüd vücuda getirmiş bulunmaktadır. Müellif Phrygia tarihine dair elimizde bulunan az ve noksan bilgileri kısaca gözden geçirdikten sonra son senelerde kazılmış olan Gordion'daki en büyük yığma tepenin (yüksekliği 53 m yi bulmaktadır) içinde yatan şahsın kiral Midas olabileceği ihtimali üzerinde durmakta, ondan sonra Phrygia bölgesinde yapılan kazılar ve araştırmaları kısaca gözden geçirmektedir.

Phryg'lerin M. ö. 8. yüzyıldan daha öteye gitmeyen (bk. s. 5 v. dd.) kültür eserleri arasında keramikler önemli bir yer alır. Müellif bunları 1 - erken Phryg üslubu, 2 - intikal üslubu, 3 - olgun Phryg üslubu keramikleri olmak üzere üç büyük grup halinde incelemekte, Yunan keramikleri ile yaptığı karşılaştırmalarla birinci grubu M. ö. 775-730, ikinciyi 8. yüzyılın üçüncü çeyreğine, üçüncüyü ise

725-675 yıllarına tarihlenmektedir. Bu fasılda Phryg keramiklerinin Yunan keramikleri ile olan ilgisi üzerinde fazla durulduğu, buna karşılık doğu etkilerinin gereği gibi incelenmediği kanaatindeyiz. Çünkü Anadolu'da çeşitli devirlerde boyalı ve nakışlı keramikler (Tel Halaf ve Kapadokya keramikleri) meydana getirmiş bir yahut birkaç merkezin (bu merkez belki güney-doğuda idi) Phryg boyalı keramiklerinin meydana gelişinde ne dereceye kadar âmil olduğu meselesi üzerinde durulması gereken bir problem olsa gerektir. Bahusus ki Phryg'lerin geldikleri Trakya'da bu devirde boyalı keramikler bulunmamakta, diğer taraftan bütün doğu Akdeniz havzasında boyalı keramiklere karşı bir eğilim göze çarpmaktadır (bk. K. Bittel, *adı geçen eser*, s. 82).

Heykeltraşlık alanında kaya kabartmaları ön safta gelir. Müellif çeşitli gezile-
 inde bunları yakından incelemek fırsatını bulmuş olduğundan bu kabartmaları tam salâhiyetle el almakta, kaya anıtlarının bir kısmının mezar (meselâ Aslantaş), bir kısmının ise kült anıtları (meselâ Aslankaya) olduğunu tebarüz ettirdikten sonra kabartmalardaki Anadolu-Hitit unsurlarını Yunan unsurlarından ayırdetmeğe çalışmakta, en çok Yunan etkilerini göz önünde bulundurmamak suretile bunları tarihlenmektedir. Kırık aslanlı mezar hakkında, müellif tarafından yaptırılmış olan alçı kalıplar sayesinde, şimdiye kadar olduğundan daha esaslı bir fikir ediniyoruz: bu kabartmalarda bir Gorgo'yu öldüren karşı karşıya iki muharip tasvir edilmiştir (şekil 19); bunlar Yunan üslûbunda olup 6. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir.

Boğazköy hâfiri K. Bittel tarafından Boğazköy'de bulunmuş olan Kybele heykel grubu güzel fotoğraflarla takdim olunmakta (res. 55-59), bu eserin kuvvetli Yunan etkileri gösterdiği ve M. ö. 6. yüzyılın son yarısına ait olduğu tebarüz ettirildikten sonra bu dikkate değer eserle motif ve üslûp bakımından beraber giden iki Kybele kabartması da güzel resimlerle tanıtılmaktadır ki bunlardan bir tanesi Ankara'da, diğeri Gordion'da bulunmuş olup R. Temizer tarafından neşredilmiştir (*Anatolia IV*, 1959, s. 183 v. dd.). Müellif bu plâstik eserlere doğu Yunan eserlerinin örnek teşkil ettiğini kabul etmekle beraber bunlarda az yahut çok yerli Phryg hatları da bulunduğu noktası üzerinde durmaktadır. Başka Phryg plâstik eserleri arasında Gordion'da bulunan aslanlar ve büyük heykeltraşlık sanatı ile aynı zamanda ortaya çıktığı anlaşılan toprak kaplama levhaları yalnız bir kaç cümle ile zikrolunmaktadır. Bu sonuncular üzerinde biraz daha fazla durmak zannımıza göre faydalı olurdu.

Phryg'lerin maden ve bilhassa tunç işçiliğinde çok usta olduklarını Gordion tümülüsünde bulunan tunç kapkaçak (kazanlar, taslar, göbekli kâseler, süzgeçler, kepeçler ilâh.) ve fibula'lar (raptiye iğneleri), iğneler ve kemer tokaları ispat etmektedir. Müellife göre halka kulplu taslar ve yay şeklinde fibula'lar tipik yerli Phryg eserleridir. Gordion'da yalnız bir tümülüste çeşitli büyüklük ve biçimde 175 fibula ve 169 tunç kap bulunmuş olması bunların Gordion'da yapılmış olduklarına işaret etse gerektir. Phryg'lerin tahta işçiliğinde de usta olduklarını yine Gordion tümülüslerinde bulunan tahta mobilya parçaları, bilhassa masalar, iskemleler ve levhalar göstermektedir. Bu mobilyalar üzerindeki bezemeler kaya fasadları (meselâ Mıdas anıtı), yahut Gordion'da büyük "megaron" ların zemin mozaikleriyle ilgili dikkate değer benzerlikler göstermekte ve Phryg sanatının "büyüklük ve olgunluğuna" işaret etmektedir.

Phryg'lerin mimarlığı bahsinde (s. 105-106) Gordion'da bulunmuş olan şehir surları, anıtsal şehir kapısı ve surun içinde bir avluya açılan iki bina tarif edilmekte, bunların bir dehliz ve ortasında ocak bulunan dikdörtgen bir salondan ibaret "megaron" lar olduğu tebarüz ettirililmekte, duvar ve çatı konstrüksiyonu anlatılmaktadır. Yalnız müellifin Gordion megaron'larının üçgen alınlıklarına analogi olarak gösterdiği Urartu ülkesinde Muşşir mabedi fasadında bir alınlık değil, fakat kare plân üzerinde basık piramidal bir çatı tasvir edilmiştir (bk. A. Erzen, *Archäologischer Anzeiger* 1962, s. 403/04). Yalnız bu kısımda yeter derecede plân ve kesitler mevcut olmadığından müellifin derli toplu tariflerine rağmen açık bir fikir edinmek mümkün olmuyor. Çok arzu edilirdi ki "figürler" levhalarında birkaç plân ve bazı inşai özellikler ortaya konsun. Bundan başka Alişar, Boğazköy ve Midas şehrinde (Yazılıkaya) bulunan surlar ve yapıların zikredilmesi ve normal bir Phryg kasabası ile bir kiralık merkezi olan Gordion'daki yapılar arasındaki farkların ortaya konması faydalı olurdu kanaatindeyiz. Bu eserde tipik bir müstahkem şehir olan Midas şehrine ait birkaç resim görmeği de çok isterdik.

E. A. 1 kaya mimarlığı çok ilgilendirmektedir. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi bunlar üzerinde bizzat çalışmıştır. Müellife göre kaya anıtları en eski Phryg merkezlerinde, meselâ Kızılırmak kavsi içinde yahut Ankara ile Gordion arasındaki alanda yoktur. Afyon ile Eskişehir arasındaki anıtların ise M. ö. 6. yüzyıldan daha eski olmayışı Phryg'lerin kayaları işleme sanatını geç bir devirde, kültür merkezlerinin Midas şehri yöresine kaydığı bir zamanda, öğrenmiş ve tatbik etmiş olduklarını gösterir. Müellife göre Phryg'ler bu sanatı Lykia'dan almışlardır. Fakat Lykia'da halen bilinen kaya mezarlarından hiç birisinin 6. yüzyıldan daha öteye gitmemesi etkilerin kuzeyden güneye mi, yoksa aksi istikamette mi gelişmiş olduğu meselesini zannımıza göre açık bırakmaktadır.

Mezar ve kült anıtları olan kaya fasadları 1 - düz çatılı yapılar, 2 - semerdam çatılı yapılar ve 3 - Yunan mimarlık unsurlarını kapsayan yapılar olmak üzere üç gruba ayrılmakta ve eserde her gruba ait karakteristik birkaç örnek güzel resimlerle izah olunmaktadır. Ayrıca başlı başına sanat eserleri olan kademeli sunaklara da temas edilmektedir.

Tümülüs mezarları bahsinde 1957 de açılmış olan Gordion'daki 53 m yüksekliğindeki en büyük yığma tepe üzerinde haklı olarak durulmaktadır. Amerikalı'lar tepeden yapılan sondajlarla mezarın yerini tesbit ettikten sonra tepenin dış şeklini bozmaksızın 70 m uzunluğunda bir tünel vasıtasile tepenin içine girmişler, yanları tahta duvarlar, üzeri ise semerdam şeklinde bir tahta çatı ile örtülü mezar odasını içindeki bütün adak eserleri ve mobilyası ile birlikte keşfetmişlerdir. Müellife göre mezarın içinde altın ve gümüş eserlerin bulunmaması Kimmer'lerin Phryg ülkesini istilâsı ile ilgilidir. Phryg tümülüsleri esas itibarile M. ö. 8. ve 7. yüzyıllara aittir. Bunlar, içerlerinde bir taş oda ve bir koridor ihtiva eden batı Anadolu tümülüslerinden ayrılmakta ve büyük bir ihtimale göre Balkan'lardaki tümülüslerin devamını teşkil etmektedir. —Son kısımda Phryg sanatının kronolojik bir tablosu dört esas safha halinde çizilmekte ve böylece bu tertip tanzim ve tasnif edici fasla son verilmektedir.

Lykia sanatı (s. 122-149) —"Lykia sanatı eski Anadolu sanatlarının en orijinallerinden biridir" diye söze başlayan müellif Lykialı'ların menşe' meselesine kısaca

temas etmekte, Lykia sanatı için elde bulunan malzemenin Phrygia'ninkinden daha az ve daha noksan olduğunu, bu malzemenin M. ö. 6. yüzyıldan daha yukarı çıkmadığını, şimdiye kadar Lykia'ya mahsus keramikler bulunmadığını söylemekte ve Lykia'nın kültür kalıntılarının esas itibarıyla mezar anıtları ve kabartmalarına inhisar ettiğini göz önünde bulundurarak incelemelerine başlamaktadır.

Lykia kaya anıtları 1 – düz damlı 2 – semerdamlı olmak üzere ki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruba kule şeklindeki mezarlar girmektedir ki bunlara dair Xanthos hâfiri P. Demargne'nin çok esaslı bir etüdü (*Fouilles de Xanthos I. Les stèles funéraires*) müellife ana kaynak vazifesini görmüştür. Harpiy'lerin anıtının restorasyonundan sonra çekilmiş bir renkli fotoğrafını eserde bulmak bizi memnun etmiştir.— İkinci grup anıtları üçgen yahut sivri kemer şeklinde alınıklı anıtlardır ki bunlar arasında Sidon nekropolünden çıkan "Lykia lâhti", yahut Xanthos ve yahut diğer Lykia şehirlerinde yüksek kaideler üzerinde duran lâhitler ve bunları takliden meydana getirilmiş fesadlara sahip kaya mezarları gösterilebilir. Bunların esasının tahta binalara dayandığı ötedenberi bilinen bir gerçektir.

Ne yazık ki Yunan etkileri altında bulunan mezar anıtlarının en önemlisi olan Xanthos'taki "Nereid'ler anıtı" na bu bahiste hiç temas edilmemektedir. Müellif pek tabii olarak Demargne tarafından yapılmış araştırmaları neşredemezdi. Fakat hiç olmazsa Krischen'in çalışmalarını (en son olarak bk. F. Krischen, *Weltwunder der Baukunst in Babylonien und Jonien*, s. 102 v. dd., lev. 31) zikredebilir ve figürlü levhalara bu anıtın eski halini canlandıran bir resim ekleyebilirdi. Bu suretle hem bu anıtla "kule mezarları" arasında bir bağ bulunup bulunmadığı, hem de Halikarnassos'taki "Mavsoleum" un prototipleri meselesini bir dereceye kadar aydınlatmış olurdu.

Lykia plâstığı bahsinde hepsi mezarlara ait olan kabartmalar arkayık devirden itibaren ele alınmakta ve açık bir surette tarif edilmektedir. Fakat müellifin İsinda kabartmalarına dair kitap halinde yayınlanmış bir doktora tezi bulunmasına rağmen (E. Akurgal, *Griechische Reliefs in Lykien*, 1942), bu kabartmalara dair eserinde bir tek resim bulunmayışı şayanı teessüftür. Keza Nereid'ler anıtına ait sadece bir resimle (res. 95) yetinilmiştir. Halbuki bugüne kadar elkitaplarına dahi girmiş olan resimlerden başka Londra'da bulunan ve bugüne kadar fotoğraf halinde neşredilmemiş olan birçok friz parçası bulunduğuna göre hiç olmazsa bunlardan birkaç tanesinin iyi resimlerini görmek isterdik. Trysa-Gölbaşı anıtının da keza kısa bir tarifi yapılmakta, fakat yine hiçbir resmi dercolunmamaktadır. Halbuki Benndorf ve Niemann'ın eserindeki (*Das Heroon von Gjölbashi-Trysa*, 1889) resimler artık demode olduğundan ve Eichler'in küçük, fakat özlü eserindeki (*Die Reliefs des Heroon von Gjölbashi-Trysa*, 1950) fotoğraflar pek iyi olmadığından hiç olmazsa bu kabartmaların üslubu hakkında bir fikir verebilecek güzel fotoğraflar bekleyebilirdik. İsinda ve Trysa kabartmalarının aşınmış olmaları bu hususta bir rol oynamamış olsa gerektir. Çünkü arkeoloji ilmi sadece iyi muhafaza edilmiş birinci sınıf eserlerin resimleri ile yapılamaz.

Lydia sanatı (s. 150-159) — Halen Hanfmann ve Detweiler'in idaresinde Lydia'nın başkenti Sardes'te yapılan kazılar yüzünden çok çabuk eskimeğe mahkûm olan bu fasıl bilhassa mimarlık bahsinde bana yetersiz göründü. Her ne kadar Lydia mimarlığına dair elimizde fazla malzeme yoksa da Amerikalıların birinci dünya

harbinden önce meydana çıkarmış oldukları tümülüs mezarları, yahut Artemis tapınağı altındaki Lydia devri kalıntıları üzerinde durulabilir ve bugün kısmen ayakta duran tapınağın altında İonia dipteros'ları şeklinde bir tapınak bulunup bulunmadığı, yahut etrafları yüksek duvarlarla çevrili kutsal alanların ve yahut gövdelerinin alt kısmı kabartmalı sütunların Lydialı'larda mevcut olup olmadığı gibi enteresan meselelere temas edilebilirdi (bk. C. Weickert, *Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien*, s. 161 v. dd.).—Bundan başka yüksekliği 69 m yi bulan Alyattes tümülüsünün iyi bir resmini görmek isterdik. Bintepe nekropollündeki tümülüsaltı mezarları, taş mezar odaları ve onlara ulaştırılan taş koridorlarından dolayı, Phryg tümülüslerinden ayrılmaktadır.

Bu bahiste en çok Lydia keramikleri üzerinde durulmakta, bunların şekil ve bezeme bakımından bir taraftan Phrygia, diğer taraftan Yunan keramiklerinin etkisi altında bulunduğu, fakat bazı yerli özelliklere de sahip olduğu açığa vurulmaktadır. Lydialı'ların maden işçiliği, bilhassa altın eserleri hakkında ise geç devre ait birkaç eserden esaslı bir fikir edinmeğe imkân yoktur. Müellif haklı olarak Lydialı'larda gelişmiş bir heykeltraşlık bulunduğu noktası üzerinde durmakta ve halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde saklanan bir fildişi kadın başını tarif etmektedir (lev. VII a-b). Heykeltraşlığın yanında figürlü pişmiş toprak levhalar endüstrisinin Lydia'da gelişmiş olduğu da kabul olunabilir. Eserde iki büyük resim halinde verilen ve Ephesos'ta bulunmuş olan Roma İmparatorluk devrine ait Artemis Ephesia heykelinin (M. s. 2. yüzyıl) Lydia ile ne dereceye kadar ilgili olduğunu tesbit edemedim.

Karia sanatı (s. 160-166) — Bu fasıl diğerlerine nazaran daha kısa tutulmuştur. Bunun sebebi herhalde Karia topraklarında bir hayli kazı ve araştırma yapılmış olmakla beraber Karia sanatına dair elimizde fazla malzeme bulunmayışıdır. Müellif bu fasılın başında Kariyalı'lar ve Karia tarihine dair kısa bilgiler verdikten sonra Asarlık nekropolünden kısaca bahsetmekte, oradaki tümülüsaltı mezar yapılarının bindirme tekniğinde yapılmış kubbelerinin Mykenai kubbeli mezarları ile benzerlik gösterdiğini haklı olarak ileri sürmektedir. Fakat Karia'da üzerleri bindirme tekniğinde yapılmış diğer bazı anıtlar, meselâ mahiyetleri bugüne kadar bilinmeyen Gökçeler'deki yuvarlak binalara (bk. Arif Müfid Mansel, *Trakya-Kırklareli kubbeli mezarları*, 1943, s. 22/23) dair müellifin fikrini öğrenmeği arzu ederdik. Yalnız Karia'nın değil, fakat antik çağların en önemli binalarından olan Halikarnassos'taki Mavsoleum'a sadece birkaç satır ayrılmış olmasını bir noksan addediyoruz. Bu binaya dair bugüne kadar yapılan çalışmalar ve restitüsyon denemelerine dair bilgi edinmek ve bunların en önemlilerinden birisi olan Krischen'in restitüsyon resimlerini (Krischen, *adı geçen eser*, s. 69 v. dd., 96 v. dd. lev. 25/26) görmek isterdik. Çünkü ancak bu suretle Lykia kule mezarlarından ve Xanthos'taki Nereid'ler anıtından Belevi ve Milâs'taki Gümüşkesen mezarına kadar gelen gelişme hakkında açık bir fikir edinmek mümkün olurdu. Keza İsvaçli'lerin Labranda'da yaptıkları kazılara ait hiçbir resim bulunmaması bizi üzüyor. Her ne kadar bu kazılar daha esaslı bir şekilde neşredilmemiş iseler de yapı teraslarının ve "andron" tâbir olunan binalardan bazılarının fotoğraflarını dercetmek zannımıza göre faydalı olurdu.

Anadolu'da Pers sanatı (s. 167-174) — Pers hâkimiyeti zamanındaki Anadolu sanatı şu bakımdan önem taşımaktadır ki müellif Manyas gölü kenarında Ergili'de yaptığı kazılarda burasının satraplık merkezi Daskylion'a tekabül ettiğini, Aha-

menid'ler devrine ait yüzlerce "bulla" bulmak suretile, tesbit etmiştir. Bu kazılarda vakia satrap sarayı bulunamamıştır amma bu saraya ait olması muhtemel birçok mimarî parçalar ve enteresan bir kabartmalı levha geç devir surları içinde bulunmuş, bu suretle bu devir sanatında bazı Pers unsurlarının yanında Yunan sanat elemanlarının önemli bir rol oynadığını tesbit etmek mümkün olmuştur. Bu fasılda Sardes'te bulunmuş Pers üslûbunda altın levhalar, Çavuşköy mezar steli ve Bünyan ateş sunağının iyi resimlerini buluyor, bilhassa Daskylion bulla'larından bazılarının güzel fotoğraflarını zevkle seyrediyoruz.

Yunan subgeometri üslûbu (M. ö. 700-600) (s. 175-177) — Geometrik üslûbun en çok Yunanistan'da Attika'da gelişmiş ve Dipylon vazoları ile sırf geometrik motiflerin yanında insan figürlerinden müteşekkil büyük kompozisyonlar da vücade getirmiş olduğu bir gerçektir. Anadolu ise bu devirde Yunanistan'la olan münasebetini kaybetmiş olduğundan vazolar tezyinî mahiyetteki bezemelerini korumakta, insan figürleri tasvir ettikleri hallerde bunların oransız ve beceriksiz yapıldığı göze çarpmaktadır. Siyasal olaylarla ilgili olduğu anlaşılan kültür ve sanat hayatındaki bu gerilemeye rağmen doğu Yunan dünyası 7. yüzyıl ortalarında "kuşlu vazolar" olarak gösterilen keramikleri meydana getirmiştir ki bunlar geometrik dekor içinde kuş tasvirleri ihtiva etmekte ve yüksek bir sanat seviyesine erişmiş bulunmaktadır.

Yunan şarkkâri üslûbu (M. ö. 650-560) (s. 178-181) — 7. yüzyıl doğu Yunan sanatının kalkındığına kuşlu vazolardan başka şarkkâri üslûpta bezenmiş vazolar da işaret etmektedir. Bunlar bütün vazounun dış sathını kaplayan frizlere ve bu frizler üzerinde arka arkaya sıralanmış hayvanlara (aslanlar, geyikler, karacalar ve saire) sahip bulunmaktadır. Hayvan motiflerinin Urartu ve geç Hitit hayvan motifleri ile olan ilgisine E. A. işaret etmektedir. Fakat bu doğu etkilerine rağmen doğu Yunan vazo ressamlarının orijinal "hayvan frizleri" meydana getirdikleri ve Buschor'un söylediği gibi "sathı büyülemesini" bildikleri de bir gerçektir.

Anadolu'da Yunan arkayik üslûbu (M. ö. 600-480) (s. 182-297) — Bu son büyük fasılda müellif ilk önce Anadolu'nun kültür hayatının kalkınmasına en büyük delil olarak Bayraklı'nın arkayik tabakasını göstermekte, bu tabakada üst kısmı bize kadar gelmemiş olan podium'lu bir tapınak ve ona ait bir başlıktan bahsetmektedir ki pylon'lu ve dolambaçlı bir koridordan geçmek suretile bu tapınağa ulaşılyordu. Evler ise bu tabakada eskilerinden daha büyüktür. Müellif arka arkaya sıralanmış üç mekândan ibaret büyük bir megarona işaret etmektedir ki duvarları 2 m yükseklikte muhafaza edilmiş olan bu megaron erken Yunan kültürünün en iyi korunmuş ve en iyi tarihlenmiş bir yapısıdır. Diğer bir evde toprak bir banyo bulunmuştur. Oldukça düzenli bir plâna sahip olduğu anlaşılan bu tabakanın şehri itinalı poligonal teknikte yapılmış bir surla çevrilmişti ki bu surun güzel bir resmini kitapta (res. 136) buluyoruz. Bu şehir büyük bir ihtimale göre 600 senesine doğru Lydia kralı Alyattes tarafından tahrip edilmiştir. — E. A. bundan sonra bu tabakadaki küçük buluntulara işaret etmekte, bilhassa bir tunç erkek heykelciği ve bir fildişi aslan heykeli üzerinde durmaktadır. Bu eserlerin kitaptaki resimleri şu bakımdan önemlidir ki her iki eser de bir müddet önce buldukları yerlerden çalınmışlardır.

Bu faslın en önemli eserleri olarak Ephesos'ta Artemis tapınağının ilk sunak kaidelerinden birinin içinde bulunmuş olan fildişi heykelcikler gösterilebilir. Yalnız bu "tapınak definesi" nin ne suretle teşekkül ettiği, nerede ve ne şekilde bulunduğu

hakkında bize bilgi verilmemekte, buna karşılık bu eserlerin çeşitli yönlerden çekilmiş güzel fotoğrafları dercolumaktadır. Yalnız bu fotoğraflar fazla büyütülmüş olmayup tabii cesamette yapılmış olsalardı zannıma göre bu eserler hakkında daha doğru bir fikir edinmiş olurduk. Müellif bu eserlerin etraflı tarifini yapmakta, bunların vücut gelmesinde rol oynayan doğu ve batı etkilerini incelemekte, bütün bu heykellerin Sisam heykeltraşlık ekolü heykellerinden birçok hususlarda ayrılıklarını ve başlı başına bir üslûba sahip olduklarını açığa vurmaktadır. Bu heykelcikler M. ö. 7. yüzyılın son yarısından 6. yüzyılın ilk yarısına kadar gelen bir devre içine konulmaktadır ki bu tarihleme zannımıza göre isabetlidir. Bu fasıl Anadolu arkayik heykeltraşlığına dair yapılmış etüdler arasında herhalde önemli bir yer alacaktır.

İonia anıtsal plâstığı bahsinde (s. 218 v. dd.) E. A. büyük heykellerin İonia'da diğer komşu sanat merkezlerine nazaran daha geç, yani M. ö. 6. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı noktası üzerinde durmakta, bu devirde Milet'in Sisam'ın yanında önemli bir heykeltraşlık merkezi olduğunu belirtmektedir. Kutsal yol kenarında durmuş olan "Brankhid" heykellerinin gelişimi güzel fotoğraflarla gösterilmekte, bunların taşıdıkları elbiselerin, bazı doğu etkilerine rağmen, orijinal motiflere sahip olduğu, bilhassa yeni bir kıvrım sistemi ortaya koyduğu tebarüz ettirilmekte, elbise ile vücut arasındaki münasebetler isabetli bir surette anlatılmaktadır. Ayrıca bazı kadın ve erkek başları ele alınmak suretile İonia saç biçimleri (s. 243/44), yüz yapısı ve ifadesi (s. 244 v. dd.) üzerinde durulmakta ve bunların özellikleri ortaya konmaktadır. Yalnız İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan ve Rodos'tan geldiği bildirilen erkek başının (res. 216/17) Sisam'da parça halinde bulunmuş bir heykele ait olduğu bugün tesbit edilmiş bulunmaktadır (bk. *Antike Plastik* hrsbg. v. W.-H. Seuhhardt, Lieferung 1, s. 47 v. dd.).

Müellif bütün bu bahislerde Milet ekolü heykelleri ile Sisam heykelleri arasında enteresan mukayeseler yapmakta, bu iki grup arasındaki benzerlikler ve farklar üzerinde durmaktadır. Bu fasılda Pitane' (Çandarlı) de bulunmuş olan erkek heykeli ilk defa neşrolmakta (res. 195/97) ve zannımıza göre doğru olarak M. ö. 530/20 senelerine tarihlenmektedir. Keza müellif tarafından Kyzikos'ta bulunmuş olan yuvarlak kaide (sütun gövdesi?) de ilk defa iyi resimlerle tanıtılmakta (res. 200, 220), bu eserin M. ö. 540 senesine doğru yapıldığı ileri sürülmektedir. Aynı yerde Kermos'ta bulunmuş olan erkek başının cepheden ve profilden çekilmiş iyi fotoğraflarını buluyoruz.

Milet'in M. ö. 494 yılında Persler tarafından tahribinden sonra İonia heykeltraşlık ekollerinde bir gerileme bağgöstermektedir. Vakıa geç arkayik üslûp yaşamakta devam etmektedir ve etkilerini çeşitli alanlarda göstermektedir. Bu noktaya bir delil olmak üzere müellif kendisinin neşrettiği iki Sinop mezar stelini göstermektedir (111. *Winckelmannsprogramm Berlin*, 1955). Bundan başka aynı yerde mezar stellerinin Anadolu'da M. ö. 5. yüzyıldak gelişmesi üzerinde durulmakta ve Taşoz stelinin (res. 240) bu seriyi 5. yüzyıl ortalarına kadar devam ettirdiği belirtilmektedir.

Anadolu'da her devirde mezar anıtları ile ilgili olarak yapılmış olan aslan heykellerini de müellif ihmal etmemekte (s. 276 v. dd.), bunların Mısır aslan şemasına

göre İonia'da (belki Milet'te) vücut bulduğuna işaret etmekte, incelemelerini Didyma aslanından (res. 242/43) Ankara'da bir sütun üzerinde duran aslana kadar (res. 249) getirmekte, bu suretle arkayık İon heykeltraşlığının gelişme safhalarının aslan heykelleri sayesinde de incelenebileceğini açığa vurmaktadır.

Boyalı vazo resimleri (s. 280 v. dd.) faslı, diğer fasıllara nazaran, kısa tutulmuş olup sadece doğu Yunan vazo grupları ve bunların resim tekniği hakkında toplu bilgiyi kapsamaktadır. Bu fasılda müellifin bizzat Pitane'de (Çandarlı) keşfettiği keramiklerden yahut orijinal bir grup teşkil eden Klazomenai lâhitlerinden bazı resimler görmek isterdik.

Mimarlık bahsinde (s. 284 v. dd.) E. A. Aiol ve İon başlıkları yahut sadece yapraklarla süslü kaval başlıklar (res. 251) üzerinde durmakta, Aiol başlıklarının husule gelmesinde doğu etkilerini kabul etmekte, fakat İon başlıklarının, doğunun etkisi olmaksızın, Aiol başlığından neşet etmiş olduğu noktası üzerinde durmaktadır ki bu faraziye müellif *Anatolia V*, 1960 s. 1 v. dd. da çıkan bir makalesinde de ileri sürmüştü. Fakat doğu, bilhassa geç Hitit, Asur Fenike ve Kıbrıs mimarlığında yatay kıvrımlı başlıklar mevcut olduğuna göre (meselâ bk. E. u. R. Wurz, *Die Entstehung der Säulenbasen des Altertums unter Berücksichtigung verwandter Kapitelle*, 1925, res. 66, 230 a-d, 243 [Hitit], 57 [Asur], 60 [Kıbrıs], 61 [Fenike]) İon başlığının ortaya çıkışında doğuyu bir tarafa bırakmak bize pek doğru değil gibi geliyor. Halen Yunan mimarisini en iyi bilenlerden R. Martin'in bir etüdüne dayanarak (*Annales, de l'Est, Faculté des Lettres de Nancy, Études d'Archéologie Classique I*, 1955/56, s. 119 v. dd.) şu hususları ileri sürebiliriz: Her iki başlığın menşei tahta mimaride kullanılan unsurlarda, yani saçaklık ağırlığını daha denk bir surette taşıyabilmesi için, tahta direklerin üzerine oturtulan yatay levha (başlık), yahut direklerin her iki tarafına çakılan meyilli tahta desteklerde aramak lâzımdır. Bunlara sanatkârane şekiller vermek istenildikte bu ara parçaların üzerine kıvrımlar ve yaprak dizileri resmedilmiştir ki bu dekoratif motifler hususunda gerek Aioliyalı, gerek İoniyalı mimarlar doğu sanatlarında zengin bir repertuvar bulmuşlardır. Yalnız Yunan mimarlarının özelliği bu arşitektonik unsurları dekoratif elemanlarla ahenkli bir surette birleştirerek bugün dahi hayranı olduğumuz Aiol ve İon başlıklarını vücuda getirmiş olmalarındadır.

Diğer mimarlık bahislerinde de söylediğimiz gibi bu bahiste birçok noksanlar olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü M. ö. 6. yüzyılda İonia'da meydana gelen anıtsal mimarlık, meselâ Ephesos'taki Artemis, Didyma'daki Apollon ve Sisam'daki Hera mabetlerinden sadece birkaç cümle ile bahsedilmiş, bunların plân ve konstrüksiyon özelliklerine ait hiçbir bilgi verilmemiştir. Keza İon mimarlığının ikinci büyük gelişme devri olan M. ö. 4. yüzyıldaki binalar, meselâ Sardes'teki Artemis, Priene'deki Athena ve Halikarnassos'taki Mavsoleum'a dair hiçbir resim ve izah bulamıyoruz.

Böylece bu büyük eseri gözden geçirmiş olduk. Zannımıza göre eserin en önemli ve en enteresan tarafı müellifin bizzat idare ettiği kazılarda bulunan eserlerin toplu bir şekilde ve iyi resimlerle neşredilmiş olmasıdır. Nitekim Eski-İzmir, Sinope, Phokaia, Kyme, Kyzikos, Daskylion ve Pitane'ye dair yazılmış sayfaları büyük bir ilgi ile okuyor ve bunların arkayık Anadolu kültürü ve sanatı için taşıdığı önem hakkında canlı bir fikir ediniyoruz. Bununla beraber diğer birçok bahislerde yalnız

iyi muhafaza edilmiş "spectaculaire" eserler üzerinde durulmuş, fakat kültür ve sanat bakımından bazan çok önemli olabilen ikinci derecede eserlerin göz önünde bulundurulmamış olması, müellifin pek ilgisini çekmediği anlaşılan mimarlık bahislerinin umumiyetle kısa ve noksan oluşu, meselâ M. ö. 1200 den 300 yılına kadar gelen devreye ait bir tek mâbet plânı yahut kesitine rastlanmaması burada tam bir "Anadolu sanatı tarihi" bahis mevzuu olamayacağını göstermektedir. Fakat bu anıtsal eserin umumî heyetine nazaran fazla büyütülmemesi gereken bu noksanlarına rağmen son araştırmalara başvurmak suretile açık bir üslûpta yazılmış ve Almanya'nın en büyük basımevlerinden Walter de Gruyter u. Co. da nefis bir surette basılmış olan bu eserinden dolayı E. A'ı tebrik etmek isteriz. Ben son zamanlarda moda olan bol ve büyük resimli, popüler metinli arkeoloji eserlerinden pek hoşlanmıyorum. Fakat hemen şunu ilâve edeyim ki dostumuz E. A.ın kitabı bu serinin dışında kalmakta, büyük bir vukufla yazılmış metni ve iyi seçilmiş resimleri ile yalnız arkeologların değil, fakat Anadolu sanatını sevenlerin de ilgi ve fayda ile okuyabilecekleri bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan biz hocaların derslerimizde de geniş ölçüde faydalanacağımız aşikârdır. Diğer taraftan bir Türk arkeologunun ve Türk çalışmalarının dünyada geniş çevrelere tanıtılması bakımından da bu eser büyük rol oynayacaktır.

Ord. Prof. Dr. ARIF MÜFİD MANSEL

